

AÇILIŞ MƏRUZƏLƏRİ

NİZAMİ VƏ NƏVAİ İRSİNDƏ MİF VƏ FOLKLORDAN GƏLƏN BƏZİ ÜMUMİ CƏHƏTLƏR

Muxtar KAZIMOĞLU-İMANOV

Akademik, AMEA Folklor İnstitutunun direktoru

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Bildiyiniz kimi, bu il Nizami Gəncəvinin 880, Əlişir Nəvai-nin 580 illiyi tamam olur. Bu münasibətlə həm Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, həm də Özbəkistan Respublikası Prezidentinin sərəncamı var. Həmin sərəncamlar işığında Azərbaycanda, Özbəkistanda, eləcə də dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində müxtəlif tədbirlər keçirilir. Bizim bugünkü konfransımız həmin tədbirlərdən biridir. Azərbaycan və Özbəkistan alimlərinin iştirakı ilə keçirilən bu konfransda Nizami və Nəvai irisnin mif və folklor qaynaqları ətrafında fikir mübadiləsi aparmaq başlıca məqsəd kimi nəzərdə tutulub.

Folklor mədəniyyətin elə bir sahəsidir ki, burada milliliklə bəşərlik son dərəcə təbii şəkildə qaynayıb-qarışır. Əgər biz fikrimizi əsaslandırmaq üçün folklorun əsas qollarından biri olan xalq ədəbiyyatına müraciət etsək, bu ədəbiyyatda milliliyi, hər şeydən qabaq, ana dilinin zəngin ifadə imkanlarında axtarmalıyıq. Şifahi ədəbiyyat nümunələrində xalq danışığı dilinin ifadə imkanları, xüsusən ideomatik tərkibi o qədər zəngin və qabarıqdır ki, həmin nümunələri (daha çox isə nəzmlə olan nümunələri) bəzən başqa dillərə tərcümə etmək çətinlik törədir. Şübhə yoxdur ki, folklorun yazılı ədəbiyyata təsirindən danışanda da dil amilindən yan keçmək olmur, sənətkarın ədəbi irsində xalq danışığı dilindən gələn elementləri üzə çıxarmaq yazıçı və folklor məsələsinin araşdırılmasında nəzərə alınan istiqamətlərdən biri-

nə çevrilir. Əsərlərinin böyük əksəriyyətini, o cümlədən poemalarını türk dilində yazan Nəvaidə xalq danışığı dilindən gələn elementləri axtarıb üzə çıxarmaq o qədər də çətin deyil. Başlıca çətinlik Nizami irsində ana dilinin izlərini axtarmaqdadır. Faktlar göstərir ki, Nizami öz əsərlərini farsca yazsa da, bu qüdrətli sənətkarın ədəbi irsində ana dilindən gəlmə elementlərə də rast gəlirik. Həmin elementləri bir neçə istiqamətdə izləmək olar: 1) ana dilinə məxsus sözlər işlətmək (ozan, muncuq, gərdək, alaçıq, yaylaq, tutmac, sancaq – bayraq mənasında, tutuq – pərdə mənasında və s.); 2) gözə gəlmək, gözdəymə, quş dili və s. kimi ifadələrin kalka üsulu ilə qarşılığını vermək (çəşmrəsidəki, çəşməzədə, morğzəban); 3) fars dilində türk atalar sözü və məsələlərindən (qurdla quzu bir yerdə otlayır; doşab almışam, bal çıxıb; heç kəs öz ayranına turş deməz; kələklə gələn küləklə gedər və s.) istifadə etmək. Bütün bu kimi faktlar tədqiqatçılara əsas verib ki, onlar farsca yazan Nizaminin doğma dilə və folklorə qırılmaz tellərlə bağlı olmasından ürəkdolusu bəhs edə bilsinlər.

Nizami ədəbi məktəbinin qüdrətli davamçılarından biri olan, Nizami ənənəsi əsasında “Xəmsə” yaradan Nəvainin ən böyük xidmətlərindən biri türkdilli yazılı ədəbiyyatın formalaşdırılmasına əsaslı şəkildə təsir göstərməsidir. “İki dilin müqayisəsi” adlı əsərində ifadə imkanlarına görə türk dilinin fars dilindən geri qalmadığını, hətta bir çox məqamlarda fars dilini üstələdiyini zəngin faktlarla elmi şəkildə sübuta yetirən Nəvai özünün ədəbi dil sahəsindəki rolunu nəzərdə tutaraq yazır: “Mən türk dilinin bəlağətini, incəliyini, yetkinliyini və genişliyini göstərdim. Türk xalqının söz ustalarına böyük bir həqiqəti sübut etdim: onlar doğma dillərinin önəmindən, ifadə imkanlarından agah oldular və beləliklə, farsca yazan həmkarlarının öz doğma dillərinə ikrahla yanaşmalarına son qoydum”. Əlişir Nəvai türk dilində yazmağa bir ədəbiyyat hadisəsi kimi baxmaqla kifayətlənmir və anadilli ədəbiyyatı xalqın formalaşmasının mühüm yollarından biri kimi dəyərləndirir: “Cahanda türk ədəbiyyatı bayrağını qaldırmaq sürətiylə türkləri tək millət

halına gətirdim. Heç ordum olmadığı halda Çin sınırına və Təbrizə qədər bütün türk və türkmən ellərini sırf divanımı göndərmək sürəti ilə fəth etdim. Hatıfdən gələn bir səs mənə: «Sən qılıncsız olaraq və yalnız qələminlə türk millətinin qəlbini fəth edəcəksən, onları tək bir millət yapacaqsan», – dedi”.

Nizami və Nəvai yaradıcılığında mif və folklordan gələn ümumi cəhətlər sırasında insan və cəmiyyət münasibətlərinin ifadəsi xüsusi yer tutur. Təsadüfi deyil ki, bir çox tədqiqatçılar “Yeddi gözəl” poeməsindəki Bəhrəmın təbiətə, heyvanlar aləminə münasibətini diqqət mərkəzinə çəkiblər və “Dədə Qorqud” dastanındakı Bəkil surəti ilə müqayisə olunan Bəhrəm Gurun timsalında təbiət hamisinin təsvir olunması qənaətinə gəliblər. Bu cür təbiətə bağlılıq, heç şübhəsiz, Nəvainin “Yeddi səyyarə” poeməsindəki Bəhrəm obrazında da özünü göstərir.

Məlum məsələdir ki, mifoloji düşüncənin əsas əlamətlərindən biri insanın özünü təbiətdən ayrı təsəvvür etməməsi, təbiətdə insanaxas cəhətlər görməsidir. Nizami və Nəvai “Leyli-Məcnun”larında bu cür təsəvvürün müəyyən izlərinin olduğunu inkar etmək çətindir. Doğrudur, həm Nizami, həm də Nəvai Məcnununda heyvanlarla ünsiyyət bağlamaq mövcud cəmiyyətə etiraz etməyin bir göstəricisidir. Amma onu da unutmamaq olmaz ki, bu etiraz mifdən gələn insan və təbiət ayrılmazlığı ideyasının bədii ifadəsinə mane olmur, əksinə, imkan yaradır.

Həm Nizami, həm də Nəvai romantik sənətkardır. Romantik ədəbiyyatın prinsiplərinə uyğun olaraq bu sənətkarlar qeyri-adi hadisələrə və qeyri-adi qəhrəmanlara müraciət edirlər. Nizami və Nəvai qəhrəmanlarında (məsələn, Şirin, Fərhad, Məcnun, İskəndər kimi obrazlarda) ideal qəhrəmanlara məxsus cəhətlərin müşahidə edilməsi tamamilə təbiidir. Nizami və Nəvainin qüdrəti ondadır ki, bu sənətkarlar romantik sənət meyarları ilə təqdim etdikləri qeyri-adi qəhrəmanları birtərəfli təsvir etmək yolu tutmurlar, daxili ziddiyyətləri baş qəhrəmanların əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi götürürlər. Xosrov, Şirin, Bəhrəm, İskəndər və b. qəhrəmanlarda daxili ikiləşmə əlamətləri Nizami və Nəvai

“Xəmsə”lərində səciyyəvi cəhətlər sırasına daxil olur. Bu cür ikiləşmə əlamətlərinin kök etibarilə mifoloji düşüncəyə gedib çıxdığı isə danılmaz bir həqiqətdir. Məsələ burasındadır ki, mifoloji düşüncə sistemində qəhrəman və antiqəhrəman, qəhrəman və yalançı qəhrəman modeli vardır. Daha çox əkilər mifinə əsaslanan bu modeldən klassik romantik ədəbiyyatda, o cümlədən Nizami və Nəvai poemalarında özünəməxsus şəkildə istifadə olunur. Nizami və Nəvai poemalarında geniş yer tutan dialoqlar müxtəlif dünyagörüşlü və müxtəlif təbiətli obrazların qarşılaşması şəklində özünü göstərdiyi kimi, eyni obrazın öz-özü ilə daxili mükəlliməsi şəklində də özünü göstərir. Nəticədə Nizami və Nəvai yaradıcılığında daxili təkamül prosesi keçirən mürəkkəb təbiətli qəhrəmanlar ortaya çıxır.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Belə hesab edirəm ki, bizim bugünkü konfrans mif və folklor müstəvisində Nizami və Nəvai yaradıcılığının az öyrənilmiş tərəflərinə işıq salacaq və konfransda oxunan məruzələr yeni-yeni araşdırmalara rəvac verəcəkdir.